

Brâncuși & Duchamp

sau
povestea unei prietenii

corespondență

Ediție prezentată de Doina Lemny
Traducere din limba franceză de Doina Jela și Silvia Colfescu

EDITURA VREMEA
BUCUREȘTI
2019

Notă preliminară

Corespondența este păstrată integral la Biblioteca Kandinsky de la Centrului Pompidou din Paris.

Toate scrisorile (cablograme¹, telegrame, cărți poștale etc.) expediate de Marcel Duchamp, ca și ciornele pe care Constantin Brâncuși avea obiceiul să le scrie, au fost păstrate de sculptor în atelierul lui. Cât despre Marcel Duchamp, acesta nu și-a păstrat corespondența.

Pentru informațiile referitoare la Brâncuși, lucrarea lui Friedrich Teja Bach, *Constantin Brancusi, Metamorphosen Plastischer Form*, Köln, DuMont Buchverlag, 2004, ne-a fost de un ajutor prețios.

Pentru Marcel Duchamp, ne-am bazat pe lucrarea *Ephemerides on and about Marcel Duchamp and Rose Selavy 1887-1968* de Jacques Caumont și Jennifer Gough-Cooper, publicată la Londra de editura Thames & Hudson, în 1993.

Aceste două cărți ne-au servit drept referință pentru datarea unor scrisori.

Am ales să respectăm ortografia originală, atât pentru corespondența lui Marcel Duchamp, cât și pentru cea a lui Constantin Brâncuși.

Pentru a ușura lectura acestei corespondențe, am optat totuși pentru armonizarea punctuației.

Toate ilustrațiile provin din fondul Constantn Brâncuși (Legs Brancusi 1957 și Dation Brancusi 2003), Biblioteca Kandinsky, Centrul Pompidou, Paris.

¹ Comunicare transmisă prin cablu submarin. (n.red.)

Preambul

Discreția lui Brâncuși, care nu se afișa la seratele mondene, preferând să-și primească prietenii în atelier, precum și aceea a lui Duchamp, care nu evoca niciodată în public legăturile sale cu el, a făcut ca prietenia care-i lega să fie uitată. Se știa că Duchamp îi deschisese sculptorului român ușile pieței de artă americane și că el avea aici un interes financiar, dar nu se bănuia adâncă înțelegere care putea să existe între cei doi artiști, ale căror demersuri erau atât de diferite. Comentate separat, „invențiile” celor doi protagoniști au constituit acte artistice care au marcat secolul al XX-lea. Date fiind concepțiile și abordările lor atât de deosebite, am fi tentați, în acord cu Rosalind Krauss, să-i opunem „pe Brâncuși și Duchamp, atribuindu-i unuia rolul de dialectician perturbator și celuilalt rolul de creator de obiecte care invită la contemplație”².

Dacă ne-am concentra, în ce-l privește pe Duchamp, exclusiv pe interesul pe care l-a avut de a câștiga bani din promovarea și vânzarea sculpturilor lui Brâncuși în Statele Unite, ar însemna să reducem în chip exagerat dimensiunea umană a lui Duchamp și chiar pe cea a artistului român. Cum nu a fost făcută aproape nicio declarație publică, prietenia aceasta rămâne cu atât mai misterioasă cu cât cunoaștem cele două personalități: „Brâncuși – scrie Calvin Tomkins – era un personaj foarte atrăgător. Era înzestrat cu o frumusețe masculină și o mare încredere în geniul său, un umor pitoresc de țăran și un repertoriu de povești fascinante, rezultând toate din experiența luptei lui pentru supraviețuire artistică.”³ Cât despre Duchamp, „el mi-a apărut cu o aureolă – pe care, în ochii mei, și-a păstrat-o întotdeauna, mărturisește Henri-Pierre Roché. În ce consta ea? În limpezime, naturalețe, rapiditate, dezinteres față de propria persoană, deschidere față de tot ce poate fi nou, spontaneitate și îndrăzneală”⁴. În ciuda acestor deosebiri exterioare, ei se regăseau într-o comuniune spirituală, în căutarea unei libertăți totale de creație, în afara valorilor instituite.

Când am intervievat-o pe Jacqueline Matisse Monnier, fiica Alexinei Duchamp⁵, în legătură cu prietenia lor, ea ne-a răspuns foarte simplu că,

² Rosalind Krauss, *Passages: une histoire de la sculpture de Rodin à Smithson*, Paris, Macula, 1997, p. 90.

³ Calvin Tomkins, *Duchamp, A Biography*, New York, Henry Holt & Co., 1996, p. 256.

⁴ Henri-Pierre Roché, *Écrits sur l'art*, Marseille, André Dimanche, 1998, p. 211.

⁵ Cea de-a doua soție a lui Marcel Duchamp.

știindu-i foarte bine pe cei doi artiști, legătura aceasta foarte puternică i se părea evidentă: „Lui Duchamp îi plăceau inteligența și simplitatea, oamenii înzestrați cu caracter. Îl văd foarte bine alături de Brâncuși, pentru că Brâncuși era un autodidact de o mare inteligență”⁶. Această declarație confirmă ceea ce dezvăluie bogata corespondență a celor doi artiști. Ea este păstrată la Biblioteca Kandinsky de la Centrul Pompidou și a intrat în acest fond în două etape: o primă parte în 1957, odată cu moștenirea pe care Brâncuși a lăsat-o statului francez, iar cea de-a doua în 2003, printr-o donație a deținătorului drepturilor asupra lucrărilor sculptorului. Ea reconstituie într-o manieră pertinentă evoluția acestei prietenii și reprezintă un document foarte important pentru istoricul unui mare număr de opere ale artistului român. Când am orânduit corespondența și s-o fac pe alocuri mai explicită, de mare ajutor ne-a fost cartea lui Jacques Caumont și Jennifer Gough-Cooper⁷.

America

Brâncuși a participat la Salonul Independenților din 1912 cu trei opere: *Sărutul* (1912, piatră), *Muza adormită* (1909-1910, marmoră albă) și *Prometeu* (1911, bronz lustruit). Fernand Léger și Duchamp au fost și ei prezenți. Acea să fi fost prima lor întâlnire? Întrebarea rămâne: dacă este adevărat că cele trei lucrări ale lui Brâncuși au fost remarcate de Duchamp.

După mai multe mărturii⁸, ei ar fi vizitat toți trei Salonul transportului aerian la Grand Palais în 1912, unde Brâncuși ar fi exclamat în fața perfecțiunii elicei: „Asta sculptură! De acum înainte, sculptura nu trebuie să fie mai prejos de chestia asta.” La rândul lui, Duchamp ar fi zis, adresându-se lui Brâncuși: „Elice sau delir de elice?... Ia zi, poți să faci așa ceva?” Autorii îl citează și pe Léger care și-ar fi amintit: „Înainte de războiul din 1914, m-am dus să văd Salonul aviației cu Marcel Duchamp și Brâncuși. Marcel, care era un tip rece, cu ceva impenetrabil în el, se plimba printre motoare, printre

⁶ Interviu acordat de Jacqueline Matisse-Monnier Doinei Lemny la 1 august 1996, nepublicat, citat în teza ei *Le milieu artistique et culturel de Brancusi. Essai d'investigation à partir du legs au Musée national d'Art moderne*, susținută în decembrie 1997 la Universitatea Paris I, Sorbona.

⁷ Jacques Caumont, Jennifer Gough-Cooper, *Ephemerides on and about Marcel Duchamp and Rose Sélavy, 1887-1968*, Londra, Thames & Hudson, 1993.

⁸ Pontus Hulten, Natalia Dumitresco, Alexandre Istrati, *Brancusi*, Paris, Flammarion, 1986, p. 92; Anna Chave, *Constantin Brancusi: Shifting the Bases of Art*, New Haven, Londra, Yale University Press, 1993, p. 287.

elice fără să spună vreun cuvânt. Pe urmă, dintr-odată, către Brâncuși: «Gata, s-a terminat cu pictura, cine-ar face ceva mai bun decât elicea asta? Ia zi, tu poți să faci așa ceva?»⁹”

Episodul acesta a fost mult comentat, mai ales de specialiștii în Brâncuși, care-l consideră ca declanșator al procesului de căutare a expresiei zborului în opera lui. Scena relatând fascinația lui Brâncuși în fața realizărilor aeronautice a devenit celebră, chiar dacă ea nu este întemeiată pe niciun document precis. Ea este, de altminteri, de o importanță capitală pentru evaluarea unei prietenii bazate pe stimă reciprocă, aproape niciodată exprimată în cuvinte.

Prima mărturie scrisă atestând întâlnirea lui Brâncuși cu Duchamp este o pneumatică¹⁰ a celui din urmă datând din 1914, care confirmă o vizită la atelierul sculptorului. Scurtul mesaj nu prevestește nimic, în măsura în care cei doi artiști care încă nu se tutuiesc, nu au pentru moment nimic în comun: evoluează în cercuri diferite, au centre de interes diferite. Singurul moment care i-a reunit a fost o expoziție internațională de artă de la New York, cunoscută sub numele de „Armory Show” (17 februarie-15 martie 1913). Cei doi artiști au scandalizat atunci publicul american, Duchamp cu tabloul său *Nu descendant un escalier* (*Nud coborând niște trepte*), iar Brâncuși cu *Domnișoara Pogany*, despre care jurnaliștii au scris un articol în *New York American*, intitulat provocator: „Asta-i o femeie sau un ou?”¹¹ Spre deosebire de Duchamp, mai cunoscut la vremea respectivă în cercurile de avangardă americane, Brâncuși atrage atenția asupra operei sale la Armory Show prin simpla sa prezență. Consecința fericită este propunerea fotografului și artistului american Alfred Stieglitz de a-i organiza o expoziție personală lui Brâncuși în galeria sa, „291” de la Photo-Secession, New York (12 martie-1 aprilie 1914). A fost de altfel prima expoziție personală a artistului român, urmată de a doua în 1916 (23 octombrie-11 noiembrie) organizată de Marius de Zayas, la Modern Gallery din New York.

La rândul său, Duchamp își continuă cercetările pentru a-și încheia cele două studii pe sticlă, *Moules Mâlic* și *Le Grand Verre*. Într-o scrisoare adresată lui Walter Pach¹², el își mărturisește regretul de a nu mai fi la curent cu viața în Montparnasse; astfel nu mai are vești de la Picasso, Braque sau Derain.

⁹ *Ibid.* p. 92.

¹⁰ Poștă pneumatică – un sistem de livrare a corespondenței care funcționa între oficiile poștale din Paris, sau între Paris și suburbiile sale. Mesajele erau livrate prin niște tuburi, fiind propulsate cu ajutorul aerului. (n. red.)

¹¹ „Is she a Lady or an Egg?”, *New York American*, 24 februarie 1913, p. 8.

¹² J. Caumont, J. Gough-Cooper, *op. cit.* 19 ianuarie 1915, sau 12 martie 1915.

Duchamp [la Havre] către Brâncuși [la Paris]
Scrisoare manuscrisă, 27 decembrie 1919

Grand Café Prader
Place Gambetta 15
Le Havre

Dragă Brâncuși,
Vaporul meu pleacă în astă seară la 10 către New York.
Trecând pe la Rouen, familia mea mi-a înmânat o cablogramă de la Domnișoara Dreier, care-mi spune să cumpăr sculptura în lemn despre al cărei preț v-am întrebat. Vă amintiți care?

Vă rog să luați toate dispozițiile pentru a fi trimisă imediat la New York la adresa

Miss K.S. Dreier
Central Park West 135
New York USA

De îndată ce voi ajunge la New York, o să-i spun lui Miss Dreier că am cumpărat pentru ea această sculptură iar ea vă va trimite 6 000 de franci, prețul cerut de dumneavoastră.

Fiți doar amabil să i-o trimiteți imediat dacă puteți.

La revedere, dragă Brâncuși, și toate regretele mele că nu v-am văzut înainte de a pleca din Paris.

Cu cordialitate,
Marcel Duchamp

Brâncuși [la Paris] către Duchamp [la New York]
Ciornă de scrisoare sau cablogramă [sfârșitul lunii februarie 1920]

Dragul meu Duchamp,
Am primit scrisoarea dumatăle din 27 decembrie 1919 și am expediat lemnul⁵¹ o săptămână după aceea (a trebuit să mai lucrez un pic la el).
Sunt informat că nu a plecat decât în 20 februarie 1920 cu turena⁵².
Sper că a ajuns în stare bună și că totul merge bine.

⁵¹ *Primul pas* cumpărat de Katherine Dreier.

⁵² *La Tourraine*, vas de linie francez, în serviciu între anii 1891-1920. Ortografia lui Brâncuși este aproximativă (n. trad.).

Duchamp [la Paris] către Brâncuși [la Paris]
Mesaj pneumatic, Paris, 10 august 1923

Vineri
Dragă bătrâne,

Deși Francis⁵³ a telefonat soției lui că e suferind, cred că va veni în seara aceasta la întâlnirea cu mine, [la] 7h 1/2. Deci vino la hotel Westminster pe rue de la Paix (între rue Daunou și rue des Capucines), la ora 8. Voi fi acolo, iar Louise locuiește acolo. Se numește doamna Hellstrom.

Pe deseară.
Duchamp.

La sfârșitul lunii ianuarie – începutul lunii februarie 1925, mor părinții lui Marcel Duchamp.

⁵³ Francis Picabia.